

Отримано: 14 березня 2018 р.

Прорецензовано: 15 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 19 березня 2018 р.

e-mail: pavlovska-luda@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-1(69)/2-73-76

Павловська Л. О. Прагматична характеристика вербальних формул побажань у різноструктурних мовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 2, березень. С. 72–76.

УДК 81.373.2+811.111+81.161.2

Павловська Людмила Олександрівна,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ПРАГМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ

Стаття присвячена зіставному дослідженню вербальних формул побажань як виду мовленнєвої діяльності і культурних текстів з огляду на їх прагмасемантичні характеристики і шляхи вербалізації побажального змісту в англійській, українській, болгарській і чеській мовах. Визначено граматичну модель позитивно і негативно маркованих фразеологічних одиниць та виявлено спільну пропозиційно-актантну структуру побажального тексту.

Ключові слова: вербальні формули побажань, мовленнєвий акт, пресупозиція, ілокуція, перформатив.

Павловская Людмила Александровна,
Ровенский государственный гуманитарный университет, г. Ровно

ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕРБАЛЬНЫХ ФОРМУЛ ПОЖЕЛАНИЙ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена сопоставительному изучению вербальных формул пожеланий как вида речевой деятельности и культурных текстов, включая их прагмасемантические характеристики и способы вербаллизации пожеланий в английском, украинском, болгарском и чешском языках. Определено грамматическую модель позитивно и негативно маркированных фразеологических единиц и определено общую структуру пропозиции текстов пожеланий.

Ключевые слова: вербальные формулы пожеланий, речевой акт, пресуппозиция, иллокуция, перформатив.

Liudmyla Pavlovska,
Rivne State University of Humanities, Rivne

PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF THE VERBAL PATTERNS OF WISHES IN THE LANGUAGES OF DIFFERENT STRUCTURES

The article deals with comparative analysis of the verbal patterns of wishes as speech acts, including their pragmatic characteristics in English, Ukrainian, Bulgarian and Czech. The grammatical models with positive and negative meaning of the phraseological units are defined as well as their common proposition structure in imperative mood. The verbal patterns of wishes deal with those aspects of context which are formally encoded in the structure of a language. The communicative purpose is in proposal structure of wishes and curses assumes that the hearer will understand the intended effect, the perlocutionary effect. There is explored invisible meaning – how a great deal of what is unsaid is recognized as part of what is communicated in four languages. The verbal patterns of wishes are defined as positive (wishes) and negative (curses) utterances with expressive meaning. Illocutionary act is produced by speaker with a help of performative verb “wish” with direct or indirect intention in English, Ukrainian, Bulgarian and Czech languages. The subject of the proposition is a speaker or good / evil spirit that makes effect on communicative situation.

Key words: verbal patterns of wishes, speech act, presupposition, illocution, performative verb.

Лінгвістична прагматика, спираючись на розуміння мови як системи мовних засобів та правил, зосереджується на комунікативних процесах та контекстуально значущих принципах використання цієї системи у нескінченній різноманітності актів мовленнєвого спілкування. У контексті прагматики мова – не лише усталена система знаків або сукупність її функціональних варіантів; це гнучкий спосіб знакової репрезентації досвіду та комунікативної взаємодії між членами даного соціоетнокультурного колективу у будь-якій конкретній ситуації [6, с. 37].

Визначення прагматики залежить від вихідних позицій дослідника, а тому в працях лінгвістів, що розробляють проблеми синтаксису, спостерігається різне, часом суперечливе, розуміння цієї сфери лінгвістичних знань. Так, у вимірах прагматики досліджують той аспект речення, що залишився при синтаксичному й семантичному аналізі, (зокрема, нестандартні або аномальні речення). До прагматики зараховують вивчення оцінного значення, а також різних асоціацій і конотацій, що впливають із контексту. Комунікативна семантика, а також використання мови з метою впливу (мова політики, реклами, психотерапії), мовленнєва діяльність – теж становлять предмет дослідження в прагматичі. [4, с. 29]

Комунікативно-функціональний і прагмасемантичний ракурс вивчення побажань представлений в слов'янському, зокрема і польському мовознавстві, де ці формули розглядаються як елементи народної словесної магії, як емотивно-адресативні формули конфліктної інтеракції, що реалізуються на тлі прізвиськ, образливих і лайливих висловлювань (комунікативна поведінка людини, символічні дії, різні елементи і прояви негативної магичної практики у фольклорному тексті, негативні магичні акти) [1, с. 111]. В авторитетних етнолінгвістичних розробках кліше-прокляття прирівнюються до перформативних актів, спрямованих на віддалення небезпеки або захисту від неї [7, с. 75]. Здебільшого такі висловлювання втратили свою магичну функцію й стали експресивними вигуковими образними висловами або засобами негативного вираження емоцій, зокрема і реакціями-вигуками незадоволення, роздратування, обурення тощо [3, с. 292].

Важливими з цього погляду виявляються й вербальні формули ритуального мовлення, прагмасемантична структура яких простежується залежно від функції адресата, перлокутивно-ілокутивного ефекту й обрядово-ситуативного контексту в різних лінгвокультурах. Здебільшого йдеться про стереотипні висловлювання сугестивного і прескриптивного типу, які відбивають магичну поведінку людини – обереги, застереження, попередження, погрози, образи, залякування, задобрювання злих сил у текстах вербальної та лікувальної магії. Їх уживання було можливим лише в певних культурних або побутових ситуаціях, яким надавався сакральний чи принаймні високий семіотичний статус, оскільки поза контекстом така дія або втрачала силу, або взагалі не могла відбутися.

Метою статті є виявлення прагмасемантичних закономірностей вираження вербальних формул побажань у різноструктурних мовах.

Комунікативна мета як “мовленнєвий задум”, як “мовленнєва воля мовця” (М. Бахтін), те, що у теорії мовленнєвих актів називають ілокутивною тенденцією, і діалогічність тексту як висловлювання властива побажанню. Тому до вербального тексту у нашій концепції підходитимемо не як до абстрактної одиниці мови, а як до акту мовленнєвої поведінки, позначеного ілокутивною інтенцією і зорієнтованого на перлокутивний ефект. Граматична модель вербальних формул побажань розумітиметься як засіб трансляції побажального змісту позитивно і негативно оцінної семантики та його декодування.

Вербальні формули побажань є специфічним засобом позначення дійсності, адже мовленнєвий акт передбачає не створення номінанта, а вибір наявної в мові формули для суті відображуваної типової ситуації. Комунікативні висловлення є стійкими відтворюваними архетипами, які постають з пам’яті як мовленнєві реакції на типовість подій та явищ. Причому ці одиниці не є їхніми ідентифікуючими відбитками. Мета актуалізованого висловлення – не кваліфікувати позамовну дійсність, а характеризувати та оцінити її. За допомогою даного вислову мовець намагається вплинути на адресата. Усі вербальні формули побажань, зумовлені особливим емоційним станом мовця, можна умовно розділити на дві функціонально-семантичні групи: побажання із позитивною експресією і побажання із негативною експресією.

Благопобажання дослідники визначають як “текст, що містить побажання добра, і ритуал його вимовлення. Перебуваючи на межі між формами мовного етикету й замовляльно-магічними текстами, благопобажання регламентують і відносини між людьми, і контакти людини з надприродними силами, здатними забезпечити добробут [СДЭС, т. 1: 188].

Уживання побажань із позитивною експресією зумовлене наміром адресанта-мовця висловити свої позитивні емоції щодо адресата: англ. *May your shadow never grow less*, укр. *Дай Боже хлібцеві урожаю, а вам здоров’я*, болг. *Здрав да бъдеш като кукуряк, Здраве да те бие по главата*, ч. *At ti štěstí kvete*.

Злопобажання – це короткі словесні формули, вислови у наказовому способі, які коротко й афористично передають одне грізне побажання [17, с. 677]; (пор. *проклинати* – різко засуджувати кого-небудь, висловлювати безпосередній розрив з ним, супроводжуючи такий акт зловісним побажанням, пророцтвом, а у вигуківій функції висловлювати велике невдоволення, особливу ненависть, особливо жорстке засудження, сильне обурення, особливу ненависть, досаду, відчай і т.п. [ВТСУМ, с. 1155]). Уживання побажань із негативною експресією, навпаки, зумовлене наміром вербально висловити негативні емоції щодо адресата мовлення: англ. *A red nail on the tongue that said it*, укр. *Щоб я тебе бачив на одній нозі, а ти мене одним оком*, болг. *Да ти изсъхнат ръцете до лактете, Ега ти даде бог да поодиш с дървене ноге*, ч. *Vodejž ti psi huddí, Kuž tě čert z rosola snědl*.

У благопобажаннях та злопобажаннях реалізується емоційно-оцінне ставлення адресанта до проявів чи рефлексій адресата побажання. Воно цілком зумовлене суб’єктивною сферою вербалізації суто емоційного чи афективного почуття-ставлення чи почуття-враження під впливом адресата. Оцінне ставлення такого типу дослідники визначають як рефлексію вербального захоплення (емоційна експансія) або як рефлексію вербального вираження гніву, обурення (вербальна агресія) – це результат переживання самого адресанта.

Свого часу М. Сумцов писав, що «побажання (благопобажання) народжуються у хвилини світлого настрою; злопобажання вилились із роздратування, у момент специфічного психологічного стану. Тому у прокльонах багато солі і гіркоти. Цивілізовані народи на довгому і тернистому шляху свого життя знали багато різних лих. Давня людина у своєму особистому досвіді і у досвіді інших знаходила значно більше матеріалу для вибору прокльонів, ніж для вибору побажань [5, с. 1–2]. Факт очевидної переваги негативу над позитивом у досліджуваній нами сфері побажань є очевидним. Ніби продовжуючи думку М. Сумцова, чеський дослідник І. Немець припускає наявність кількох причин, з яких найважливішими вважає дві: обмежені можливості позамовної розрядки (у межах коректності) та кращі мовні потенції для зображення дійсності у негативному світлі; позитивні емоції, як відомо, мають ширший діапазон невербальних засобів вираження, ніж негативні.

У побажаннях як специфічних прагматичних формулах, які передусім і зорієнтовані на повторне вживання у типізованій ситуації, прагматичний компонент є домінуючим і обов’язковим. Таким чином, кожен аспект прагматичного змісту побажання як у мовній системі, так і у мовленні співвідноситься з певним чинником комунікативно-прагматичної ситуації. Отже, наступним кроком аналізу буде спостереження того, як зовнішній контекст побажання корелює із інтенцією спілкування. Е. Азнаурова бачить тут комплекс зовнішніх умов спілкування, які існують у свідомості мовця в момент здійснення мовленнєвого акту: *кто – що – де – коли – як – навіщо – кому* [2, с. 38]. У нашому випадку параметри комунікативно-прагматичної ситуації будуть зредуковані до мети комунікації, лінгвокультурних характеристик учасників комунікації та прагматично-рольових відносин між комунікантами. Це ті ознаки, на які будуть опиратися певні формальні засоби як структурні моделі вербальних формул побажань.

Семантичну конфігурацію побажального контексту можна подати у формі набору елементарних смислових передумов, типових для побажань аналізованого типу. Пресупозицію розуміємо як імпліцитний компонент змістової структури опативного висловлювання, що виступає у якості передумови розуміння і, відповідно, дешифрування змісту висловлювання адресатом. Виходячи із специфіки призначення вербальних формул побажань, є підстави говорити про добрий намір (благопобажання) та злий намір (злопобажання) як компонент змісту висловлювання, який з огляду на ритуально-магічний характер мовних одиниць цього типу має бути істинним. Цьому сприятиме віра у магичну силу слова: “*бажаючи добра (зла), я переконаний, що шляхом промовляння змісту побажання можу посприяти досягненню бажаного доброго (злого) результату*”. Таку пресупозицію можна вважати прагматичною: мовець (адресант) вважає істинність свого висловлювання

потенційно відомою і адресатові [ЛЭС, с. 396]. Здійснивши висловлювання питома магічної, а для сучасного адресанта клішованої благопожальної чи злопожальної формули, адресант надає вислову цілеспрямованості, перетворюючи його на ілокутивний акт, під яким розуміють вираження комунікативної мети у ході промовляння певного вислову. Ілокуція як семантико-прагматична мета – вплинути на свідомість чи поведінку адресата. За Дж. Серлем, побажання можна кваліфікувати як ілокутивний акт, що реалізує цільову настанову адресанта. Цілеспрямованість як функцію мовленнєвого акту побажання (ілокутивну силу вислову) формують відповідні ілокутивні дієслова.

Побажання – це такий акт, який можна передати адресатові лише посередництвом певної знакової системи, як це відбувається із будь-яким внутрішнім станом, котрий необхідно передати, повідомивши про нього. Мова має цілий арсенал спеціальних засобів вираження бажання, і будь-який мовленнєвий акт-побажання містить, як мінімум, дві пропозиції: першу – *я хочу* (у значенні *я бажаю*) – це показник загального оптимістичного значення; другу – пропозицію, що відображає бажане (небажане) щодо адресата: (1) *я хочу* + (2) *тобі добре*; (1) *я хочу* + (2) *тобі погано*. Таким чином, мовленнєвий акт побажання, зорієнтований від 1 особи однини теперішнього часу, яка здійснює акт вербального побажання (1), і пропозиції (2), фіксує бажаний стан речей щодо адресата (чесь. *Kež bys stále žil tak šťastně*: (1) *я хочу* + (2) *щоб ти завжди був щасливим => тобі добре => ти знав конструкції*; укр. англ. *A death without a priest to him in a town without a clergyman*: (1) *я хочу* + (2) *щоб ти прийняв смерть без священика у місті без священнослужителя => тобі погано => ти був вилучений із “своїх”*; укр. *Бодай ти галушку не проковтнув, щоб ти вареником подавився*: (1) *я хочу* + (2) *щоб ти не міг ковтати => тобі погано => ти знав деструкції*; бол. *Да оглушее и сос двете уши*: (1) *я бажаю* + (2) *щоб ти оглох на обидва вуха => тобі погано => ти знав деструкції*).

Головним аргументом на користь ілокутивного акту побажання є наявність дієслова, яке експлікує ілокутивне значення висловлювання, називає ту дію, на відміну власне говоріння, котру ми здійснюємо посередництвом висловлювання, точніше, його магічної сили. Що ж до вербальних формул побажань, то ілокутивним дієсловом для цього типу мовленнєвих актів виступає дієслово *бажаю* у 1 особі однини теперішнього часу дійсного способу, як того вимагає теорія мовленнєвих актів. Це дієслово вживається перформативно, оскільки його форма у 1 особі теперішнього часу є за семантикою рівнозначною здійсненню дії, вираженої цим дієсловом. У контексті побажань дієслово *бажаю* є еквівалентом дії, вчинку. Мовленнєвий акт, що містить перформативне дієслово, стверджує дію одночасно із утворенням дії суб'єкта. Цю властивість акту мовлення помітив Е. Бенвеніст, маючи на увазі “здатність мовця виявляти себе в ролі “суб'єкта”.

У контексті побажань події (бажані) викликають асоціації із завершеністю, відсутністю часової тривалості навіть тоді, коли йдеться про дієслова. Н. Арутюнова підкреслює, що перформатив ніби відсторонений від мовленнєвого процесу. Це не процес говоріння, це соціальна акція. Для соціального акту важливий факт здійснення. Перформатив – це ніби теперішній час факту [2, с. 551]. Найточніше сутність перформатива (*я бажаю*) з погляду питома ритуально-магічного характеру побажань відображає висловлювання Й. Крекича, де він наголошує, що перформативи, навіть узяті у найбільш короткий, нетривалий момент своєї тривалості, не можуть сприйматися як “неефективні”, “безуспішні”.

Прагматичне значення перформатива у побажаннях є сукупністю усталених значень лексико-граматичних утворень та загальної ситуації комунікації, яку стимульовано збудником певного емоційного стану адресанта (з урахуванням ілокутивної мети та психологічного стану адресанта і адресата побажання). Лише в окремих благопожаннях перформатив (*я бажаю*) є експлікованим: англ. *I pray for sorrow on the house*, ч. *Přeji ti všechno nejlepší, Přeji ti štěstí, zdarů, úspěchů, Přeji ti pevně zdraví*. У інших випадках він лише має на увазі: англ. *To wish one all the luck in the world, Будь здоровий (здоров)*: [*я бажаю*], щоб ти був здоровий, болг. *От здраве да се не отръвеш*: [*я бажаю*], щоб тебе від здоров'я не можна було відірвати.

З іншого боку, перформатив неексплікується у злопожаннях: англ. *Rain and fire, ill wind and snow and hard-frost follow her*: [*я бажаю*], щоб дощ і вогонь, злий вітер, і сніг, і лютий мороз переслідував її, *May the snails devour his corpse*: [*я бажаю*], щоб слимаки поглинули його труп, *May the devil tear you*: [*я бажаю*], щоб диявол розірвав тебе, *A vetkla bi z tebe para*: [*я бажаю*], щоб дух (душа) покинула тебе; *Щоб тобі дубовий хрест*: [*я бажаю*], щоб на тобі [померлому] поставили дубовий хрест; ч. *At se octneš kde vlci vyjí*: [*я бажаю*], щоб ти опинився там, де вовки виють; *Hrom a peklo do tebe*: [*я бажаю*], щоб тебе покарали грім і пекло та ін. Лише у окремих англійських злопожальних формулах нами зафіксовано дійсний актуалізатор *я*, який акцентує на злому побажанні, зорієнтованому від адресанта до адресата: *I pray for sorrow on the house, I give you to the devil*.

У сфері *ти-ви-він-вона* орієнтованих побажальних формул особлива роль належить і актуалізованому вказівному займенниковому компоненту побажань – так званому дійсничному актуалізатору. У вербальних формулах побажань він є обов'язковим: лише окремі конструкції благопожання можливі і без нього (пор. англ. *As good fortune (luck) would have it, To wish one well*, укр. *Дай, Боже, здоров'я, Дай, Боже, разом двоє – частя і здоров'я, Подай з неба чого треба [мені, тобі, йому, вам, їм]*. У інших випадках конструкція з благопожанням містить відомий, але формально не виражений об'єкт, маніфестований формою дієслова, укр. *Будьте [ви] здорови з колядою, Будь здорова [ти], як вода, багата, як земля, щаслива, як зоря*, болг. *Догодина [ту] живо и здраво, ч. Мěj [ти] všechno do Boha*, або експлікований дійсничний актуалізатор: англ. *Much good may it do you, Every dog has his day, укр. Боже вам удару на тіло здоров'є, на душу спасеніє, Дай Боже хлібцеві урожаю, а вам здоров'я*, болг. *Господ ум и разум да ти даде, ч. At' ti jde všechno jako po lihách*.

Натомість у пропозиції (2) злопожання дійсничний актуалізатор завжди присутній. У частині випадків він експлікований: англ. *Six horse-loads of graveyard clay on top of you, May the devil make a fool of you, May the curse of curses in sorrow prostrate you now, May the devil cut the head off you and make a days work of your neck, May the devil tear you*, укр. *Бодай тобі ноги повсихали, Сіль тобі в оці*, болг. *Очите ти на игла да уденат, Обете очи да ти изтръснат, ч. At' tě zem pohltí, Aby ho šlak trefil, Aby ti všichni čerti byli dlužní*. У інших – імплікативно маніфестується дієслівною формою: англ. *Go to blazes*, укр. *Иди в дві дорозі, та абес уломив собі обі нозі, Спи, аби-с не встав*, болг. *Иди на оня свет, У пусти гори да иде, ч. At' propadneš*. Дійсничний актуалізатор тут виконує синкретичну семантико-синтаксичну функцію: вказуючи на суб'єкта пропозиції, він одночасно виконує і магічну роль, адже саме на адресата, а не на когось іншого адресантом насилається зло у різних його подобах.

З насиланням доброго (злого) побажання безпосередньо на адресата пов'язані умови успішності ілокутивного впливу, адже адресат повинен цю ілокутивну інтенцію адресанта впізнати, ідентифікувати з собою. У побажанні як мовленнєвому

акті така інтенція має бути вербально вираженою, оскільки побажання перлокутивтно зорієнтовані і мають за мету зміни у не у буттєвій, а у емоційній сфері адресата. Буттєвий перлокутивний ефект тут з часом стирається, нівелюється, адже злопобажання, наприклад, англ. *A poisonous pain in you, May you be afflicted with the itch and have no nails to scratch with*, укр. *Бодай вас холіра викришила, Най холера вас понападає*, болг. *Да го вземе черната чума. Да го вземе чумата, ч. Vem ho nežl*, зовсім не означають, що адресант реально бажає адресатові “тепер” захворіти на одну із названих у пропозиціях (2) побажань хвороб. Перлокутивний ефект побажань має свою специфіку: побажання як слова-дії включаються у ланцюг інших, не мовленнєвих дій, що складають зміст побажань; вони культурно обумовлені і, таким чином, не передбачають будь-яких інших ефектів, окрім ефекту емоційного впливу. Їхня перлокутивність обов’язково містить компонент, який можна представити у формулі: *ти знаєш + я симпатизую (не симпатизую) тобі (схвалюю (не схвалюю) тебе; люблю (ненавиджу) тебе за певний вчинок, дію, поведінку тощо) => відчуй на собі силу впливу мого доброго (злого) побажання.*

Отже, у вербальних формулах побажань структурно-семантичну конфігурацію побажального контексту формує прагматична пресупозиція – потенційна налаштованість адресанта на істинність змісту, сформульованого у пропозиції з огляду на питомий ритуально-магічний характер благопобажань і злопобажань. Побажання, як ілокутивний акт, здійснює цільову настанову адресанта. Оптативна ілокутивна функція реалізується у пропозиції, що уміщує як обов’язковий компонент перформатив “бажаю” як “предикат досягнення” ілокутивної мети, дейктичний актуалізатор *ти-ви-він-вони* та зверненість до адресата як до суб’єкта пропозиції або об’єкта у взаємодії із семантичними актантами “вищого” або “нижчого” порядку.

Література:

1. Адоньева С. Б. Прагматика фольклора : частушка, заговор, причет. Белозерская традиция XX века : автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора филол. наук : спец. 10.01.19 “Фольклористика” / С. Б. Адоньева. – М., 2005. – 317 с.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы / Нина Давыдовна Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 386 с.
3. Виноградова Л. Н. Формулы угроз и проклятий в славянских заговорах / Л. Н. Виноградова // Заговорный текст. Генезис и структура. – М. : Индрик, 2005. – С. – 425–440.
4. Маслова А. Ю. Введение в прагмалингвистику : [учебн. пособие] / А. Ю. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2008, 152 с.
5. Сумцов Н. Ф. Пожелания и проклятия преимущественно малорусские / Николай Федорович Сумцов. – Харьков : Типография Губернского Правления, 1896. – 26 с.
6. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / Иван Павлович Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с.
7. Толстая С. М. Из словаря “Славянские древности”: Речь ритуальная / С. М. Толстая // Славяноведение. – 2004. – № 6. – С. 73–80.

Список джерел ілюстративного матеріалу

- АРФС – Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь : в 2 т. / А. В. Кунин. – М. : Советская энциклопедия, 1967 – . – Т. 1. – 1967. – 740с.; Т. 2. – 1967. – 540 с.
- БНТ-ППГ – Българско народно творчество : в 12 т. / [ред. кол. Д. Осинин]. – София : Български писател, 1963. – Т. 12 : Пословици, поговорки, гатанки. – 1963. – 710 с.
- ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. Н. Д. Ярцевой]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
- Фр. – Франко І. Галицько руські народні приповідки / І. Франко. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 1901. – (Етнографічний збірник). – Т. 1. – Вип. 1 : А – Відати – 1901. – 200 с.; Т. 1. – Вип. 2 : Відати – Діти – 1901. – 195 с.; Т. 2. – Вип. 1 : Діти – Книш – 1907. – 300 с.; Т. 2. – Вип. 2 : Кравець – П’ять – 1908. – С. 301 – 612; Т. 3. – Вип. 1 : Рабунок – Час – 1910. – 300 с.; Т. 3. – Вип. 2 : Час – Ячмінь – 1910. – С. 301 – 541.
- ФСУМ – Білоноженко В. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 кн / Білоноженко В. М. – К : Наукова думка, 1999 – Кн. 1. – 1999. – с. 528; Кн. 2. – 1999 – 529.
- BIC – Power P. C. The book of Irish Curses / P.C. Power. – Octavo Press, Springfield, Illinois, 1974. – 675 p.
- CLT – Lockhart L. G. Curses, Lucks and Talismans / L. G. Lockhart : Geoffrey bless, two Manchester Square, London, 1935. – 239 p.
- Čel. – Čelakovský F. L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích / F. L. Čelakovský. – Praha: LIKA KLUB, 2000. – 926 s.
- LID – Longman Idioms Dictionary / Longman, 2000. – 500 p.
- Pick. : Pickering D. Dictionary of superstitions / D. Pickering –London : Cassel, 1995. – 874 p.
- SČFI – Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné. – Praha : Academia, 1988. – 512 s.